

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

GÜLXANIM TOFIQ QIZI İSMİXANOVA

**OĞUZ QRUPU TÜRK DİLLƏRİNDƏ
ZAMAN ANLAYIŞI BİLDİRƏN SÖZLƏR**

5710.01 – Türk dilləri

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2015

Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin Türkologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Məhəbbət Mirzəxan qızı Mirzəliyeva**
filologiya elmləri doktoru

Rəsmi opponətlər: **Nizami Manaf oğlu Xudiyev**
filologiya elmləri doktoru, professor

Kübra Fərrux qızı Quliyeva
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat: Bakı Dövlət Universitetinin
Türkologiya kafedrası

Müdafiə “_09_” 06_ 2015-ci il tarixində saat “___” da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.141 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1143, Bakı, H.Cavid prospekti, 115, 5-ci mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

Dissertasiya işi ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “___” _____ 2015-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə elmlər doktoru:

N.F.Seyidəliyev

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Oğuz qrupu türk dillərinin zaman leksikasının öyrənilməsi türkologiyada leksikaya yeni baxışın nəticəsidir. Bildiyimiz kimi, hər bir leksik vahid dilin semantik sistemində nominativ məzmun daşıyır.

Dil daşıyıcılarının həyata baxışı, dünyanı dərk etmə tərzini, habelə dini-mifik dünyagörüşünün özünəməxsusluqları və fərqləri oğuz qrupu türk dillərinin leksik sistemində, xüsusilə də zaman leksikasında qabarıq hiss olunur. Zaman leksikasının bu istiqamətdə tədqiqi həm linqvistik, həm də etnokulturoloji cəhətdən aktuallıq kəsb etməklə yanaşı, etnoslararası münasibətlər fonunda dilin leksik sisteminin inkişafı və zənginləşməsi məsələlərini aydınlaşdırmaq, onların qanunauyğunluqlarını üzə çıxarmaq cəhətdən aktuallıq kəsb edir.

Dilin leksik səviyyəsi digər dil səviyyələri ilə müqayisədə ictimai-siyasi və tarixi şəraitdən asılı olaraq daha tez təsirlərə məruz qalır. Həmin təsirləri öyrənilmə üzə çıxarmaq, eləcə də oğuz qrupu türk dillərinin zaman leksikasının zənginləşmə meyillərini təyin etmək, dilin inkişafı kontekstində bir çox məsələləri öyrənmək baxımından da dissertasiya mövzusu çox aktualdır.

Tədqiqatın obyektini. Oğuz qrupu türk dillərində zaman leksikasına daxil olan dil vahidləri, onların leksik-semantik xüsusiyyətləri, səciyyəvi əlamətlərinin elmi-təhlilidir.

Tədqiqatın predmeti. Dissertasiyanın tədqiqat predmeti oğuz qrupu türk dillərinin zaman leksikasıdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi oğuz qrupu türk dillərində zaman leksikasını, onların zənginləşmə və inkişaf meyillərini öyrənmək, eləcə də leksik sistemdə onların yerini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bu məqsədi gerçəkləşdirmək üçün aşağıdakı məsələlərin həlli zəruridir:

- Oğuz qrupu türk dillərində zaman anlayışının fəlsəfi və linqvo-kulturoloji şərhini əsaslandırmaq;
- Oğuz qrupu türk dillərində zaman leksikasının hüdudlarını müəyyənləşdirmək və onun etnokulturoloji təhlilini vermək;
- Bu qrup türk dillərində zaman leksikasının özünəməxsusluqlarını müəyyənləşdirib üzə çıxarmaq və həmin faktorların elmi-nəzəri şərhini vermək;

– Türk dillərinin inkişafı fonunda zaman leksikasının dinamizmini, onun əsas cizgilərini göstərmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Türkologiyada ilk dəfədir ki, zaman leksikası oğuz qrupu türk dilləri kontekstində tədqiq olunur, onların fəlsəfi, linqvokulturoloji və linqvistik şərhı verilir. Məsələyə belə yanaşma dilçilik üçün nə qədər dəyərlidirsə, sosiologiya, etnopsixologiya və kulturologiya üçün də bir o qədər əhəmiyyətlidir.

Dissertasiyanın ən mühüm elmi yeniliyindən biri də ondan ibarətdir ki, oğuz qrupu türk dillərində zaman leksikasının xüsusi vurğulanan spesifik cəhətləri aşkar edilərək müqayisəli şəkildə təhlil olunur.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Müdafiyyə aşağıdakı müddəalar çıxarılır:

- Biri digərini şərtləndirən və tamamlayan fəlsəfi zamanla leksik zaman arasında sıx bağlılıq mövcuddur;
- Oğuz qrupu türk dillərində zaman leksikasının inkişaf prosesi dilin ümumi qanunauyğunluqlarına müvafiq olaraq gedir;
- Oğuz qrupu türk dillərində ümumtürk kontekstində oxşar cəhətlərə malik olan zaman anlamı müəyyən məqamlarda özünə-məxsusluqlarla müşahidə olunur ki, bu da həmin anlamlarla bağlı leksemlərdə öz ifadəsini tapır.
- Zaman leksikası etnokulturoloji məsələlərlə sıx bağlıdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Oğuz qrupu türk dilləri kontekstində zaman leksikasının öyrənilməsi leksikoloji araşdırmaların inkişafında ciddi yer tutur. Tədqiqat işinin elmi-nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, leksik sistemin inkişafında linqvistik və ekstralingvistik amillərin rolu qarşılıqlı şəkildə öyrənilir.

Zaman leksikası zaman anlayışının dildə ifadəsinin daha geniş və mühüm tərəfini əks etdirir. Bu elmi-tədqiqat işi məhz zaman anlayışının dildə ifadəsində leksikoloji səviyyənin çəkisini müəyyənləşdirmək baxımından əhəmiyyətlidir.

Tədqiqat işi dil səviyyələrinin dinamizmi fonunda leksik inkişafın parametrlərinin təsviri zamanı linqvistik və ekstralingvistik faktorları müəyyənləşdirir, leksik inkişafı etnokulturoloji inkişafın tərkib hissəsi kimi təqdim edir. Bu cür təhlil türk etnokulturoloji mühitinin leksikoloji inikasının aşkara çıxarılması üçün çox əhəmiyyətlidir.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları leksikanın tədrisi, eləcə də digər dillərin öyrənilməsi zamanı da xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Dissertasiya

tasiyanın əsas müddəaları leksikoqrafik işlərdə ciddi praktik əhəmiyyətə malikdir.

Tədqiqatın metod və mənbələri. Elmi-tədqiqat işi aparılarkən müqayisə və təsvir metodundan istifadə olunmuşdur. Tədqiqat zamanı oğuz qrupu türk dillərinə aid mövcud olan elmi nəzəri, ədəbi mənbələrdən və müxtəlif lüğətlərdən, eləcə də yazılı abidələrdən əsas mənbə kimi istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın aprobeiası. Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin Türkologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Mövzu ilə bağlı 9 elmi məqalə (3-ü xaricdə) çap olunmuş, 4 beynəlxalq və ümumrespublika simpoziumunda məruzələrlə çıxış edilmişdir.

Dissertasiya işinin quruluşu. Dissertasiya giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində işin ümumi səciyyəsi verilmişdir. Burada mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri şərh olunur, obyekt, predmeti və metodu göstərilir, nəzəri və praktiki əhəmiyyətindən bəhs edilir.

I fəsil “**Zaman konsepti, onun oğuz qrupu türk dillərində etnolinqviistik və linqviistik təhlili**” adlanır və 8 yarımbaşlıqdan ibarətdir. “Zaman konsepti” adlanan yarımbaşlıqda aşağıdakı məsələlər əhatə olunur.

Zaman fəlsəfinin ən qlobal problemi kimi həmişə diqqət mərkəzində olmuş və bu kateqoriya müxtəlif aspektdən – fəlsəfi, dilçilik, etnopsixolinqviistik və etnokulturoloji baxımdan araşdırılmışdır.¹

Qədim yunan fəlsəfəsində zaman barəsində iki dünyabaxış mövcud olmuşdur: Platona görə, zaman real varlıqdan asılı olmayaraq mövcuddur, Aristotələ görə isə, o, real proseslərdən ayrılmazdır.

¹ Qasımcadə F., Şirəliyev H. Dialektik materializm, Bakı,1972; Axundov A.A.Felin zamanları, Bakı, 1961, ADU nəşri; K.M.Abdullayev. Dilçiliyə səyahət: dilçi olmayanlar üçün dərslik. Bakı: Mütərcim, 2010; Tahirov İ.M.Temporal leksika. Bakı, “Nurlan”, 2008; Əsgərov M.B. Linqviopsixologiya və ya dilin psixologiyası, Bakı, “Elm və Təhsil”, 2011; Əliyeva G.F. Türk dillərində zaman kateqoriyası (monografiya), Bakı, “Nurlan”, 2010; Потаенко Н.А. Темпоральная лексика как объект лингвистического изучения // ИАН СССР, Сер.Лит.И яз.1979, Т.38,№3, с.243-248; Айбарша И. Мировоззренческие концепты лингвокультурологический анализ. Социал Билимлер Дергиси. №20.2008. <http://yordam.manas.kg/ekitap/pdf/Manasdergi/sbd/sbd20/sbd-20-19.pdf>.

Qədim yunan filosoflarının vaxt, zamanla bağlı qeyd olunan konsepsiyaları tarixin ayrı-ayrı dövrlərində fəlsəfədə, həm də fizikada istinad nöqtəsinə çevrilməklə, inkişaf etdirilmişdir¹.

Orta əsrlərdə zamanın müxtəlif fəlsəfi anamları meydana çıxmış, bu barədə müxtəlif konsepsiyalar formalaşmışdır. Zamana müxtəlif konsepsiyalardan yanaşmanın bir səbəbi də etnik mədəniyyətlə bağlıdır. Məhz buna görə də zamana kulturoloji baxımdan yanaşmaq, onun bəzi məqamlarına aydınlıq gətirmək xüsusi önəm daşıyır.

Məlum olduğu kimi, monoxron mədəniyyətə malik xalqlar öz işlərini zaman baxımından qabaqcadan planlaşdırmağa meyillidirlər. Bu dəqiqliyin əsasında dini əmək etikası dayanır. Zaman isə Allahın tərəfindən insanlara verilən kapital kimi dəyərləndirilir; onu düzgün xərcləmək, ondan düzgün istifadə xüsusi olaraq nəzərə çatdırılır.

Polixron mədəniyyətin daşıyıcılarında isə xüsusən Cənubi Avropa və Latın Amerikasında, ərəb şərqində işlər imkanlar toplusu kimi planlaşdırılır, zaman baxımından ciddi ardıcılıq kimi dəqiqləşdirilmir.

Türk xalqları polixron mədəniyyətə aiddir, onlarda insanlarla ünsiyyət qurmaq, möhkəm ailə münasibətləri yaratmaq və zamana münasibətdə isə görüləcək işi daha da qabartmaq xüsusi olaraq önəmlidir. Lakin zamana monoxron münasibət polixron mədəniyyət daşıyıcılarında da yüksək qiymətləndirilir.

Göründüyü kimi, zaman konsepsiyasında epoxanın, formalaşan mədəniyyətin, dövrün sosial ritmi öz əksini tapır.

Həyatda elə bir hadisə yoxdur ki, o, zaman baxımından hansısa etnokulturoloji modelə girməsin. Dil daşıyıcıları fərqli mədəniyyətlərə malik olduqları kimi, onlarda zamanın markerləşməsi modeli də nisbi fərqlərə malikdir.

Linqvistik zamanın əsasında qrammatik zaman, zamanın leksik ifadə vasitələri və kontekstual zaman dayanır.

Zaman anlayışı semantik kateqoriya kimi həm leksik, həm morfoloji, həm də sintaktik ifadə üsullarına malikdir.

Dissertasiyada oğuz qrupu türk dillərinin leksik qatında zaman anlayışının ifadə forma və vahidləri tarixi-müqayisəli aspektdə araşdırılır. Bu məqsədlə zaman anlayışının linqvokulturoloji tərəflərinə qısa nəzər yetirilir.

¹ Qasımsadə F., Şirəliyev H. Dialektik materializm, Bakı, 1972, səh.51-55; 156-171.

Müasir Azərbaycan dilində ümumişlək leksem kimi, “zaman”, “vaxt” konsepti işlənir. Onun ətrafında isə “ömür” konsepti də vardır ki, o, insan ömrü ilə ölçülən zaman kəsiyidir. *Zaman* ərəb mənşəli söz olub,¹ “vaxt, epoxa, era” mənasını verir. Müasir Azərbaycan dilində *onun da zamanı olub; bir zamanlar var idi, vaxt var idi* və s. ifadələrdə zaman və vaxt leksemləri yuxarıda izah etdiyimiz zaman konseptinin hansısa parçasına işarə edir.

Türk xalqlarının folklorunda *ömür//dünya* semantik paralelizminə rast gəlinir. (Müqayisə et: *ömründə//dünyasında=heç vaxt*). İslam düşüncəsinə görə, dünya dəyişkən, yalandır; ömür fani və etibarsızdır. Bu metaforik düşüncədə islam superetnosunun mühüm qatı mövcuddur. Bəzən burada dünya və ömür bir-birinə yaxın mənalı ifadə etməklə məntiqli baxımdan metaforik düşüncə kontekstində bir-biri ilə kəşişir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında Dədə Qorqudun dilində səslənən “gəlimli-gedimli dünya, son ucu ölümlü dünya” ifadəsində “ömür” və “dünya” konsepti yuxarıda qeyd etdiyimiz məzmunudur. Burada zaman və dünya konseptləri bir-birini əvəz edəcək qədər yaxınlaşır (semantik baxımdan). Burada da zaman arxadan axa-axa gəlir, davam edir.

Dissertasiyanın ikinci yarımbaşlığı “*Oğuz qrupu türk dillərində ay adlarının və xalq təqviminin etnolingvistik təhlili*” adlanır.

İnsanların zamanı fərqləndirməsində, onların həyat təcrübəsi, iqtisadi marağı, təbiət haqqındakı mifoloji düşüncələri mühüm rol oynamışdır. Bu iqtisadi-mədəni-əxlaqi problemi il paradiqmasından olan *yanvar* və *fevral* aylarının təmsalında araşdıraraq.

Yanvar: *Yanvar* (Azərbaycan); *ocak* (türk); *yanvar//Türkmenbaşı* (türkmən); *yanvar//büük ay* (qaqauz). *Zəhməri* qışın ən soyuq vaxtı².

Ocak isti ilə, *ocak* başına yığışmaqla; *büyük* onun 31 gün olması ilə, kırım tatarlarının dilindəki “*qara qış*” isə yanvar sərtliyi, soyuqluğu ilə assosiasiya olunur (osmanlıca yanvar *kanuni sani* adlandırılmışdır³). Deməli, bu ay türklərdə istiliyi, qaqauzlarda kəmiyyəti, axısqa türklərində soyuqluğu, sərtliyi ilə səciyyələndirilmişdir. Türkmənlərdə isə onu Türkmənistanın ilk prezidentinin şərəfinə Türkmənbaşı adlandırmaqla onlarda yeni tarixin başlanmasına işarə olunur. Başqa bir misal:

¹ Radlov V.V. *Opit slovaryu tyurkskix nareçii*. S. P.B., 1893

² <http://tr.wikipedia.org/wiki>.

³ Karabacak E. Zaman adları üzərinə. /V Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, II, 204, s.1904

Fevral: *Fevral* (Azərbaycan); *şubat* (türk); *baydak* (türkmən); *güüçük* (qaqauz) kimi adlandırılır. Osmanlı və müasir türkcədə işlənən *şubat* akkad dilindəki *sabadhu* və ivrit dilindəki *shvat* sözü ilə bağlanır və “dağıtma” mənasını verir. Görünür, *fevralın* kiçik çillənin qarlı, çovğunlu günlərində dağıdıcı gücü burada ön plana çəkilməmişdir. Qaqauzlarda isə o, *kiçik ay* adlandırılmaqla *böyük ay* adlandırılan yanvarla kəmiyyətcə qarşılaşdırılmışdır. Türkmənlər fevralı *bayraq ayı* adlandırmaqla onu yeni Türkmən dövlətinin simvolu ilə bağlayırlar.

Türk xalqlarında yuxarıda qeyd olunan təqvim ayları ilə yanaşı, xalq təqvimləri də vardır. Xalq təqvimi ümumi qəbul olunmuş təqvimlə müqayisədə nisbətən mifopoetik xüsusiyyət daşıyır. Məsələn: Azərbaycan xalqı qış mövsümünü belə düşünür: *Çillə - Böyük çillə - Kiçik çillə - Xıdır - Boz ay//Çahar fəsil*. Çillə dekabrın 22-də başlayır və Kiçik çillə ilə qurtarır. Sonra Boz ay başlayır; bu, keçid vaxtıdır.

Xalq təqvimlərində işlənən sözlərin hər biri böyük bir mətnin təmsilçiləridir; söz və ya söz birləmələri ilə ifadə olunan bu adlar min illərlə insanların şüurunda yaşayaraq bu günə gəlib çatmışdır. Ona görə də ili əhatə edən bir dövriyyənin adları məxsus olduğu dil daşıyıcılarının dünyagörüşü, il dövriyyəsinin zaman kontekstində dərk olunmasıdır. Şübhəsiz ki, təqvimdə mifopoetik adlandırma qədim tarixə malikdir. Lakin təsərrüfat baxımından adlandırma da tarixilik və zaman intervalı cəhətdən çox da fərqli deyil. Çünki yaşayış üçün vacib olan məhsul tədarükü qədim insanların həyatı məşğuliyyəti, bir növ onların həyat tərzini olmuşdur. Ona görə də ilin təsərrüfat baxımından real fəaliyyətə görə bölünməsi və adlandırılması həmin etnosun şüurunda dərin kök salmış və min illərlə davam etmişdir. Məsələn: Kırım tatarları: *oraq ayı* (iyul); *arman ayı* (avqust); xakas: *uluq kreyik ayı - Böyük brunduk ayı* (mart); *pastaqi kyerik ayı* (brunduk ovunun birinci ayı) (mart), *kyerik ayı* (burunduk ayı-mart); *kiçiq kyepik ayı*(brunduk ayı-aprel); *son kyepik ayı* (burunduk ovunun ikinci ayı – april), *ot ayı* (ot yığıcı ayı – iyul); *orax ayı* (avqust); axısqa türkləri: *kiraz* (albalı ayı – iyun); qaqauz: *xarman* (avqust), uyğur: *sünbül* (avqust); türk: *ekim* (əkin-oktyabr) və s.

Albanlar ilin ən isti ayına *yexna* deyirdilər. Yexna ayı iyulun ortalarından avqustun 20-ə qədər olan vaxtı bildirirdi.

Bir neçə il qabaq Sinay dağının ətəyindəki Müqəddəs Katerina monastırından Alban perqamenti tapılmışdır. Həmin yazıda ilin ən isti ayı *yexan* adlandırılır. İ.Y.Cəfərsəy *yexan*, *yexna* sözləri ilə “Kitabi Dədə

Qorqud”dakı *yəxni* sözü arasında uyğunluq görünür. Müəllif belə hesab edir ki, o sözlərin kökündə *yaxmaq*, *yandırmaq* feilləri durur¹.

I fəslin digər bir yarımbaşlığı “*Oğuz qrupu türk dillərində zaman leksikasının xüsusiyyətləri və semantik qrupları*” adlanır.

Orta əsrlərin ilkin dövrlərindən başlayaraq zaman haqqında real düşüncələr formalaşmağa başlayır. Bununla belə, dünya xalqlarında zaman həmin dövəndə sakral anlayış idi. Zamanın dil daşıyıcısının şüurunda dünyanın tam mənzərəsinin müəyyən hissəsini təşkil etməsi ilə yanaşı, elə bir zaman gəlmişdir ki, kəmiyyət faktoru ön plana çıxmışdı; onun kəmiyyət parametrləri yavaş-yavaş arxa plana keçirdi. Deməli, həmin vaxt türklərdə dünyanın dil mənzərəsinin yeni modeli formalaşmağa başlayır. Dünyanın fiziki və qeyri-fiziki təbiəti dil daşıyıcısının şüurunda bütöv şəkildə əks olunur ki, bu da dilin ontoloji leksikasında öz ifadəsini tapır, temporal məzmunlu konseptlər formalaşır.² Temporal leksikanın inkişafı, əsasən, iki xüsusiyyəti ilə səciyyəvi olmuşdur:

1. Daha çox işlək olan zaman məzmunlu leksemlərin sinkretik xarakter daşması; dünyanın mənzərəsində zaman vahidlərinin abstrakt və sakral real fiziki məzmunundan ibarət ikiplanlı olması;

2. Temporal məzmunun sintaktik yolla ifadəsi.

Oğuz qrupu türk dillərində zaman leksikasını bu semantik qruplara bölmək olar:

1. Ümumi zaman: *çağ*, *vaxt*, *zaman* (Azərbaycan); *zaman*, *çağ*, *vakit* (türk); *ça*:*ğ*, *zamaan* (türkmən); *zaman* (qaqauz).

2. Davamlı zaman: *həmişə*, *əbədi*, *daim*, *hələ* (Azərbaycan); *da*:*yım*, *xemişe* (türkmən); *dayma*, *daymalı*, *daymalarında* (qaqauz).

¹ Cəfərsəy I.Y. İber və N' Ay folklorunda türk mifik təfəkkürünün izləri. Bakı, 2014. səh.42-52.

² Алтанцэцэк Д. Туяра Г. Понятие время как культурный коннотативный компонент лексики. Русский язык в Азии: современное состояние и тенденции распространения: Материалы форума русистов Азии и конгресса Монгольской АПРЯЛ (12-14 июня 2007г). Уланбатор 2007. стр.311-317; Савельева И. П. Лексическое выражение временного состояния с участием категории количества в художественных текстах. Научный журнал Куб. ГАУ №29 май 2007. <http://ej.kubargro.ru/2007/05/pdf/10.pdf> .; Синкретизм временной лексики как отражение целостности мира в древнемонгольском языке. Вопросы когнитивной лексики. Тамбов 2008. № 3. с.125-128; Отношение к времени как отражение целостности мировосприятия: концепт день в русском и монгольском языках. Известия Российского Государственного Педагогического Университета им. А.М.Герцена. СПб. 2008. №37(80). С.65-71; Отношение к времени как отражение целостности мировосприятие: концепт день в русском и монгольском языках. Известия Российского Государственного Педагогического Университета им. А.М. Герцена. СПб. 2008. №37(80).с.65-71.

3. Hərəkətin başladığı an: *indi//indicə, hazırda* (Azərbaycan); *imdi, şimdi* (türk); *indi, şindi* (türkmən); *hemen* (qaqauz).

4. Hərəkətin fasilələrlə davamını göstərən zaman: *günaşırı, vaxtaşırı, həftəaşırı* (Azərbaycan); *günaşa* (türkmən).

5. İşin nisbətən dəqiq vaxtı: *səhər, axşam, gündüz* (Azərbaycan); *seher, sabah, akşam* (türk); *səxer, aqşam, qije* (türkmən); *auşam// avşam, geje, gündüz* (qaqauz) və s.

6. Xalq təqvimi adları: *çillə, xıdır, novruz* (Azərbaycan); *Novruz* (Azərbaycan, türk); *Hidrellez, Zehmeri, Hamsin* (türkmən).

7. İşin sonunu göstərən zaman: *sonda, axırda* (Azərbaycan); *son-onlar; sonkı* (türkmən); *Son-sonunda* (qaqauz).

Dilçilikdə leksik zamanın semantik baxımdan müxtəlif təsnifatı verilmişdir.¹ Lakin bizim apardığımız və yuxarıda təqdim etdiyimiz təsnifat oğuz qrupu türk dillərinin materiallarına əsaslanır və həmin dillərdə leksik zamanı bütünlüklə əhatə edir.

Dissertasiyanın I fəslinin “*Qaqauz xalqının bayram və adətləri ilə bağlı gün adları*” adlanan yarımbaşlığında qaqauzların bayram, adət-ənənələrinin adlandırılması xüsusiyyətləri açıqlanır.

Qaqauzların ənənəvi illik tədbir günləri heyvandarlıq və əkinçiliklə bağlı olmuşdur. Bu sahə ilə məşğul olan mütəxəssislərin fikrincə, XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində qaqauzlar zamanı xətti şəkildə qavramağa başlamışlar və bunun da nəticəsində ili dörd fəslə - qış, yaz, yay və payıza bölmüşlər. Bu vaxt ilkyaz və güz fəsilləri müstəqil deyil, fəsillərarası vaxt məzmununda işlənmişdir. Məsələn, 40 əzabkeş yazın girişi ilə bağlıdır və kənd təsərrüfatı mövsümünün başlanmasına işarə olunur. Yayın girişi isə “Rusal həftəsi” ilə əlaqələnilir, payızın başlanğıcı “preobrejeniya”, qışın başlanğıcı isə “canavar yortuları” adlanır.² Burada söhbət bayram qeydiyyatı ilə gün assosiasiyasında zaman anlayışının verilməsidir.

Qaqauzlarda zamanla bağlı belə assosiasiyaların yaranması onun Balkan yarımadasında müstəqil etnos kimi formalaşması, bolqar, yunan,

¹Cəfərov Q. Azərbaycan dilinin leksik-semantik sistemi. Bakı: “Elm”,1984; Zeynalov F.R. Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası. I hissə, (Fonetika, leksika, morfologiya). Bakı, “MBM” nəşriyyatı, 2008; Савельева И.П. Лексическое выражение временного состояния с участием категории количества в художественных текстах. Научный журнал Куб.ГАУ, №29 май 2007.[<http://ej.kubargro.ru/2007//05/pdf/10.pdf>].

² Квилинкова Е. Н. Календарные праздники и обряды гагаузов //Вести Гагаузии. № 9, 2001г. (16-23).

türk və rumınlarla qonşu yaşamaları ilə bağlıdır. Etnik formalaşma dövründə həm əski inancları, həm də qəbul etdikləri xristianlıq dini qaqauzların etnik mədəniyyətində xüsusi yer tutur. Bununla bağlı Azərbaycan tədqiqatçısı Əli Şamilin araşdırmaları xüsusi maraq doğurur.¹

Qaqauzlarda bayramlarla bağlı təqvim günlərinin Pasxa ilə bağlı olanları nisbətən dəyişkəndir. Yəni bu günlər ilbəil fərqli təqvimlərə düşür. Buraya Troiçça Voznesenie, Todorov günü, Rusal bayramı daxildir. Qeyd olunan leksemlər xristianlıqla bağlı olub, Pasxaya istinadən müəyyən zaman məzmunu daşıyır. Bu xüsusda M.Mirzəliyeva yazır: “Dilin inkişafı təkcə cəmiyyətin daxilində maddi həyatın dəyişməsi əsasında baş vermir. Xalqlar arasındakı iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələrin inkişafı da dildə müəyyən izlər salır. Bu isə özünü dilin zənginləşməsinə xidmət edən alınma sözlərdə təzahür etdirir”²

Bəzi tədqiqatçılar qaqauzların bayram günlərini üç fəslə bölürlər: *qış, yaz, yay-payız*. E.N.Kvilinkovanın qeyd etdiyi kimi, noyabr ayının ortalarına düşən *Canavar Yortuları* adlanan canavar bayramı qışın başlanğıcına təsadüf edir. Belə günlərdə iti alətlərdən istifadə etmək olmaz, canavar adını çəkmək olmaz, yalnız evfemizmlərdən istifadə olunur, ət yeməyi yeyilmir.

“*Türkmən dilinin zaman anlayışı ifadə edən sözləri*” adlanan *yarımfasildə* türkmən dilində işlənən zaman məzmunlu leksemlərin həm fonetik, həm də semantik cəhətdən hansı fərqlərə malik olduğu izah olunur və spesifik fərqlər nəzərdən keçirilir³: *Dıncı* - işarası qısa fasilə; *Düşlem* – işarası fasilə; *Düyn-önnin* – ondan əvvəlki gün; *Erte-birigün* – bir neçə gün sonra; *Ertirine* – Səhər ertə; *Garın* – 36 ilə bərabər vaxt (qərinə-Azərb.); *Hayuk* – bir az keçəndən sonra; *İlkağşam* – qaranlıq düşən vaxt; *İnrık* – qaranlıq düşən vaxt //şər qarın vaxt; *Mıdam* – həmin vaxt, onda; *Müdimlik* – həmişəlik və s.

“*Türk dilində işlənən zaman anlamlı sözlər*” yarımbaşlığında müasir türk dili üçün spesifik olan zaman məzmunlu sözlər belə təsnif olunub:

¹ Şamil A. Qaqauz türklərinin ədəbiyyatı.ali-shamil.tr.gg/Qaqauz-t.ue.

² Mirzəliyeva M.M.. Dilin lüğət tərkibi.Təşəkkül, inkişaf və təkmilləşmə (müləhizə və düşüncələr). “Türk dillərinin tarixi-müqayisəli leksikologiyası məsələləri”.I cild, Bakı, BSU, “Kitab aləmi” nəşriyyatı, 2004, s.292

³ Nümunələr üçün bax: Türkmen dilinin qısqaca dialektoloqik sözlüqi. İlim. 1977.

I. Bazar yeri ilə bağlı gün adları: Yenice – Cümə axşamı; Yenice Pazarı+ından; Yolçu – Bazar ertəsi; Zerzene – Bazar günü;

II. Bazar qurulan yerdə satılan malın adıyla bağlı gün adları. 1. Cüz – Bazar ertəsi. Ərəb dilində “hissə, qrup” mənasındakı “Cüz” sözüdür. “Bez, parça bazarı” kimi adlandırılan bu bazar yerləri, Anadolunun bir çox yerində gün adıyla işlənərkədir; 2. Eğirme – Çərşənbə. “Eğirme” günündə əyilmiş yun iplərin satıldığı bir bazar yeri; 3. Erek – Bazar ertəsi. Heyvan bazarı mənasında “Erek Bazar”; 4. İşıqlı – Çərşənbə. Bu söz Anadoluda “Əl dəzgahında toxunan bez” mənasında işlənərkədir. Konyada işlənən “Cüz bazarı” adına mənaca uyğun gəlidiyi üçün bu parçanın satıldığı bazarın qurulduğu günə “İşıqlı Bazarı” və ya “İşıqlı” adı verilmişdir; 5. Palamutgünü//Palamut – Bazar ertəsi. Həmin günlərdə bölgədə yetişən palıdın satıldığı bazar yeri; Zaman keçdikcə bu bazarda sadəcə palıd deyil, başqa şeylər də satmağa başlamışlar. 6. Tabakpazarı – Çərşənbə. Dəri və dəri məmulatlarının satıldığı bazar yerinin qurulduğu gün.

Maraqlıdır ki, qaraçay türklərinə aid gün adlarının da Anadoluya aid olduğu göstərilmişdir¹.

Məsələn: 1. İyih Kün – Bazar günü. Konyanın Başhoyuk kəndinin sakinləri Qafqazdan köçmüş Qaraçay türklərinin işlətdikləri bu gün adından istifadə edirlər; 2. Baş Kün – Bazar ertəsi. Bu söz İstanbulun Kadı çiftliyində həftənin ilk günü olduğu üçün bu günə “ba”, ilk” adı verilmişdir; 3. Kürge kün – Çərşənbə axşamı. Bu söz Bahöyük Qaraçaylarından alınmışdır; 4. Ortakün – Cümə axşamı. Qaraçaylıların bu günü belə adlandırmalarının səbəbi Cumartəsinin (Şənbənin) ilk gün kimi qəbul edilməsilə bağlıdır. “Cümə axşamı” ortada qalan gündür; 5. Bayrım kün – Bayram kün – Cümə. Cümə günü müsəlmanlar üçün həftənin bayram günüdür. Müsəlman Türk boylarından olan qaraçaylılar da bu səbəblə Cümə gününə “Bayram kün” – “bayram günü” deyirlər; 6. Şabat kün – Şənbə. Yəhudi Qaraim Türkləri də bu günə eyni adı vermişdilər. Bu sözün Qaraim Türklərinin təsiri altında İbri dilindən keçidiyi ehtimal olunur.

III. Alınma gün adları. 1. Ahət - Ərəb dilində yevmül ahattan – “Pazar” (Bazar günü). Bu söz ərəb dilindən “birinci gün” mənasında işlənir. Fars dilində də eyni günə “Yekşənbə” yəni, “birinci gün” deyilir. Kilis

¹ U.Deniz Aşçı,M.Yatsı. Derleme sözlüğünde kullanılan gün adları. www.turkishstudies.net/ 0 açılıfukdeniz.pdf

coğrafi baxımdan ərəblərin yaşadığı yerlərə yaxın olduğu üçün bu ad işlədilir; 2. Çə – fars, çar – çəhar (şənbə)dən – çərşənbə. Çankırın Çerkeş rayonundakı əhali Çərşənbə gününə bu adı vermişdir. Bu ad fars dilindən gələn “Çar-şənbə” və ya “Çəhar-şənbə”(Çərşənbə) sözlərinin qısaltılmış şəklidir və s.

“Azərbaycan dilinin zaman anlayışı ifadə edən sözləri” adlanan yarım fəsilə isə Azərbaycan dili və onun dialektlərində zaman leksikasına daxil olan ümumişlək sözlər belə təsnif olunub: I. Saatın hissələrinin adları; II. Gün və günün hissələrinin adları; III. Həftənin günlərinin adları; IV. Ay adları.

Dilimizdə tarixən ilin aylarının adlarını bildirmək üçün ərəb dilində olan adlardan da istifadə olunmuşdur. Hicri təqvimində ay adları belə adlanır: Məhərrəm, səfər, rəbiüləvvəl, rəbiülaxır, cəməziyəvvəl, cəməziyəxır, rəcəb, şaban, ramazan, şəvval, zilqədə, zilhiccə. Bu aylar içərisində məhərrəm və ramazan adları indi də geniş istifadə olunur.

Ay, fəsil adları Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində müxtəlif şəkildə də işlənir.¹ Məsələn: Bozay. Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektində işlənir. “Qışın son ayı, fevralın 22-dən martın 21-dək olan zamanı əhatə edir”. *Bozayı keçirsəx, dərdimiz olmaz*; Vana. Azərbaycan dilinin Füzuli, Zəngilan dialektlərində “qışda”, Zəngilanda isə “yazda” mənasında işlənir; *Darğan*. Azərbaycan dilinin Dərbənd dialektində işlənir. “Qışın son günü” deməkdir: *Darğanda yağmasa, yarğanda yağar*; *Duburğun*. Azərbaycan dilinin Dərbənd dialektində rast gəlinir. “Qışın son on günlüyü” mənasını ifadə edir. *Duburğun gəldükə utlar gögərə*; *Keçiqıran*. Azərbaycan dilinin Qazax, Tovuz dialektlərində “martın sonu, aprelin birinci yarısı” mənalarında işlənir. *Keçiqıran vaxdı bərk naxoşdadım*; *Oğlaqqıran*. Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektində işlənir. “Payızın son ayı” deməkdir; *Xıdır*. Bu söz Azərbaycan dilinin Cəbrayıl dialektinə məxsusdur. “Kiçik çillənin son həftəsi” mənasında işlənir; *Camışqıran*. Azərbaycan dilinin Borçalı və Qazax dialektlərində yazın ilk üç günlüyünə deyilir.

İl bildirən adlar: Bildir. Ədəbi dilimizdə işlənən *bildir* sözünün bu variantına Azərbaycan dilinin Qazax dialektində rast gəlinir. Eynilə “keçən

¹ Bax: Şirəliyev M.Ş. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları, Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007; Azərbaycan dialektoloji lüğəti, 2 cildə, Ankara, 1999; Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti, Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007.

il, bildir” mənalarını ifadə edir. *Yeni*. “Yeni il, gələn il” ifadəsinin ixtisar olunmuş bu şəkli Azərbaycan dilinin Gəncə dialektində işlənir. *Yengil*. Müəyyən fonetik dəyişikliyə uğramış “gələn il, yeni il” ifadələrinin bu şəkli Azərbaycan dilinin Bakı, Əli Bayramlı dialektlərində işlənir. *Keçəsil*. Bu söz Azərbaycan dilinin Ordubad dialektində işlənir. “Keçən il” mənasını ifadə edir.

Günün hissələrini bildirən sözlər: *Ajım*. Tovuz rayonunda bu söz “səhər yeməyi vaxtı” mənasını verir; *Alatoran*. Bu söz Azərbaycanın Qazax dialektində “dan yeri sökülən vaxt” mənasını ifadə edir. *Arağac//arağaş*. Quba, Füzuli, Cəbrayıl, Masallı, Sabirabad dialektlərində “tezdən, tez, erkən, ertə” mənalarında işlənir; *Beyqafıl*. Bu söz Azərbaycan dilinin Ağdam dialektində “birdən, qəflətən” mənasında işlənir; *Bənimə // bənümə* (Bakı) // *bənəmiyyə* (Şahbuz). Müxtəlif fonetik variantlarda olan bu söz “bazar ertəsi” mənasını verir. (Şahbuz); *Biyol*. Cənubi Azərbaycan dialektində “bir dəfə, bir vaxt” mənalarında işlənir.

“Azərbaycan dilində işlənən zaman mənalı sözlərin mənşəyi” yarım fəslində zaman anlamlı sözlər mənşəyinə görə qruplaşdırılır:

1. Türk mənşəli sözlər; 2. Ərəb mənşəli sözlər; 3. Fars mənşəli sözlər; 4. Rus və Avropa mənşəli alınma sözlər.

1. Türk mənşəli zaman anlayışı bildirən sözlər: Dan, axşam, çağ, gündüz, günorta, sonuc, ertə, gecə, dönəm, əvnə və s.

2. Ərəb mənşəli zaman anlayışı bildirən sözlər: Zaman, an, dəhr, dövr, dövrən, qərinə, əsna, əyyam, fəsil, həyat, hin, müddət, ömür, vədə, vaxt və s.

3. Fars mənşəli zaman anlayışı bildirən sözlər: Dəm, rüzgar, nagah (zamansız, vaxtsız), hənuz, ta (daha-ta birisi gün), həmişə və s.

4. Rus və Avropa mənşəli zaman anlamlı sözlər: Epoxa (rus), moment (rus), period, era (latın).

Dissertasiyanın I fəslində *M. Kaşğarının “Divanü-lügət-it-türk” əsərinin dilində zaman mənalı sözlərin semantik xüsusiyyətləri* adlı yarımbaşlıqla tamamlanır. Divanda özünə yer alan zaman mənalı sözlər belə təsnif olunmuşdur¹: 1) Zaman mənalı ümumi sözlər (oğur, öd/ödh, köç, çər, çərik, kibə, kaçan, türk); 2) İllə bağlı sözlər (yıl, izi, arkun, bildir); 3) Ay və fəsilə bağlı sözlər (ay, küz, uluğ, bağır, oğlak); 4) Günlə bağlı sözlər (kün, öylə, ertə, özlə, kün ortusu, ikindi, türk kuyaş ödi, tauq, kuşlak, tüş ödi

¹Kaşğari M. Divanü-Lügət-it-türk, 4 cildə, Bakı, “Ozan”, 2006

tünüq, inqir, axşam, kündüz, keçə, tün-kün və s.); 5) Keçmiş-indiki-gələcək planında ifadə olunan hərəkət, hadisə və proseslərin zaman əlaqəsi və münasibətlərini ifadə edən leksemlər (aşnu, başa, burun, sonq, andan, öng, əmdi, uza, izi, uş, baya ok, imdi ok, tu taşı və s.).

Dissertasiyanın **“Oğuz qrupu türk dillərində zaman leksikasının semantik və struktur sistemi”** adlanan II fəslı 17 yarımfəsildən ibarətdır.

Zaman leksikası dilin lüğət tərki binin çox az bir hissəsini əhatə etsə də, ünsiyyət prosesində insanların tez-tez müraciət etdiyi və onsuz ötüşmədiyi dil vahidləridir. Onların bir qismi zaman məzmunlu isimləri, bir qismi isə zaman zərflərini əhatə edir. Mahiyyət etibarı ilə zaman leksikasına daxil olan zaman zərfləri ilə zaman məzmunlu isimlər arasında genetik yaxınlıq vardır. Tədqiqatımızın bu bölməsində həmin məsələni əsas tutaraq oğuz qrupu türk dillərində zaman leksikasına aid sözlərin struktur xüsusiyyətlərindən danışarkən məsələni aşağıdakı kimi ümumiləşdirmişik:

1. Oğuz qrupu türk dillərində zaman məzmunlu sözlərdən yaranan isimlər.

2. Oğuz qrupu türk dillərində başqa nitq hissələrindən yaranan düzəltmə zaman zərfləri.

“Oğuz qrupu türk dillərində zaman adlarının semantik quruluşu” yarımfəsli ndə zaman adlarının semantik sistemindən danışılarkən xüsusidən ümumiyyət prinsipi əsas tutulmaqla zaman anlayışının semantik sistemi haqqında müvafiq şərhlər verilmişdir.

Əslində semantik baxımdan istər gün, həftə, ay, istərsə də, il, qərinə və s. ümumiləşdirici adlardır. Məsələ ondadır ki, ümumi nominasiyadan başqa, onları mücərrədlik də yaxınlaşdırır. Ancaq qeyd olunan sistemdə birinin digərinin struktur vahidi olması, daha doğrusu, özündən böyük strukturu təşkil etməsi onları zaman limiti baxımından fərqləndirir və zaman leksikasına aid vahidlərin ümumi sistemini yaratmağa imkan verir. Mahiyyətə bu, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, kiçikdən böyüyə prinsipinə söykənir.

Qeyd olunan sistemə daxil olan anlayışların da öz yarımsistemləri vardır. Məsələn, oğuz qrupu türk dillərində insanların həyat tərzi, məişəti, etnokulturoloji xüsusiyyətlərindən asılı olaraq *gün* leksemi fərqli xüsusiyyətlərə malikdir.

Eyni zamanda, günün ümumi semantik strukturunda (*səhər – günorta – axşam*) nə qədər oxşarlıq varsa da, xırdalandıqda spesifik xüsusiyyətlər ortaya çıxır. Türkmən dilində “ertir” – günün başlayan vaxtını

bildirir. Çox güman ki, bu, Azərbaycan dilindəki *ertə* sözü ilə genetik bağlılığa malikdir. Ancaq Azərbaycan dilində *ir/er(tə)* sözü “axşam” anlayışının ifadə etdiyi mənadan bir az tezi bildirir.

Görünür, qeyd olunan leksem pratürkdə olmuş, ondan sonrakı dövrlərdə semantik diferensiaslaşmaya məruz qalmışdır.

Oğuz qrupu türk dillərində zaman vahidlərini semantik tutum və ardıcılıq münasibətinə görə təhlil etmək prinsip etibarilə daha əlverişlidir. Semantik tutum məsələyə şəquli yanaşmadırsa, ardıcılıq üfüqi münasibətdir. Məsələyə bu istiqamətdən nəzər yetirdikdə semantik tutumun həcmi məsələsi ortaya çıxır.

Daha bir xüsusiyyət isə zaman leksikasında türkmənşəli sözlərin bəzilərinin işlənmə aktivliyi ilə bağlıdır. Deyək ki, müasir türkmən dilində payız fəslə anlamında “güz” işlənirsə, buna Azərbaycan dilində “güzəmə yun”, “güz alması” ifadələrində rast gəlinir. Bu leksem Azərbaycan dilində arxaıkləşmişdir. Türkmən dilində işlənen “güz” leksemi türk, Azərbaycan dilində işlənen “payız” isə ərəb mənşəlidir. Belə paradoksal hallar digər türk dilləri ilə müqayisələr zamanı da ortaya çıxır.

“*Zaman adları və onların törəmə tematik qrupları*” adlanan bölmədə zaman leksikasının məzmununda olan cəhətlər izah olunur.

Oğuz qrupu türk dillərində işlənen zaman vahidlərinin adlarının (Azərbaycan: *saniyə, dəqiqə, saat, gün, həftə, fəsil, il, qərinə, əsr, era* və s.; türk: *saniye, dakika, saat, gün, hafta, mevsim, yıl, karine, asır*; türkmən: *sekunt, minut, saat, gün, hepde, mövsüm, yıkmak, asır*; qaqauz: *sekund, minut, saat, gün, hafta, yıl, asır*) məzmununda iki cəhət diqqəti cəlb edir: *birincisi*, onların həcm etibarı ilə müxtəlif zaman hissələrini bildirməsi; *ikincisi*, ayrı-ayrı məzmunlar arasında müntəzəm bir ardıcılığın olması.

Zaman vahidləri adları arasında semantik ardıcılıq əlaqəsi iki şəkildə özünü göstərir: *Birincisi*, mətnlərdə terminlərin böyük zaman adından kiçik zaman adına doğru düzülməsi; *İkincisi*, kiçik məzmunlu sözdən böyük məzmunlu sözə doğru düzülməsi şəklində.

“*Gün və günün hissələrinin adları*“ adlanan bu başlıqda Azərbaycan, türk, türkmən və qaqauz dillərində işlənen gün və günün hissələrinin adları konkret faktlar əsasında təhlil olunmuşdur.

Həftə günlərinin adları. “Həftə” sözü dilimizə fars dilindən keçmiş, “yeddi” deməkdir. Yəni, yeddi günlük bir müddəti ifadə edən vaxtdır.

B. Atalay qeyd edir ki, türklərdə həftənin yeddi gününün adı yoxdur. Çünki həftə anlayışı islamilikdən sonra yaranmışdır¹.

Həftə günlərini ifadə edən bir neçə leksik qrup vardır. Bunlar eyni ekstralingvistik faktı ifadə etməklə yanaşı, ədəbi dilə, dil tarixinə, xalq danışığı dilinə və adi danışığa məxsus olmaları ilə bir-birindən seçilir. Azərbaycan dilində işlənən həmin adlar arasında saylarla (yek, du, sə, çahar, pənç) ifadə olunmuş ardıcılıq münasibəti fars dilini bilənlərə aydın olmuşdur. Lakin zaman keçdikcə bu terminlərin bəzilərinin motivi ya unudulmuş, ya da aydın olmamışdır, ona görə də Azərbaycan ədəbi dili və xalq danışığı dilində həmin sözlərin bəziləri yeniləri ilə əvəz olunmuşdur. Beləliklə, iki leksik qrup meydana çıxmışdır: 1. Bazar ertəsi, çərşənbə axşamı, çərşənbə, cümə axşamı, cümə, şənbə, bazar; 2. Duz, tək, çərşənbə, adna, cuma, şənbə, bazar.

Lakin ilkin fars mənşəli motivləşmiş terminlərdən ixtiyari və başqa cür motivləşmiş terminlərə keçidin özü də qanəedici olmamışdır. Adı danışıda həftə günləri adlarının yeni bir leksik qrupu işlənməkdədir: *birinci gün, ikinci gün, üçüncü gün, dördüncü gün, beşinci gün, altıncı gün, bazar günü*.

Ay adları. Azərbaycan dilində işlənən ay adlarının hamısı alınma sözlərdir. Türkiyə türkcəsində işlənən ay adları, onların mənşəyi, ifadə etdiyi məna haqqında müxtəlif tədqiqat işləri aparılmışdır. Onlar aşağıdakılardır: Ocak (yanvar), şubat (fevral), mart (mart), nisan (aprel), mayıs (may), haziran (iyun), temmuz (iyul), austos (avqust), eylül (sentyabr), ekim (oktyabr), kasım (noyabr), aralık(dekabr). Türk dilində digər oğuz qrupu türk dillərindən fərqli olaraq, ay adları onomastik xüsusiyyət daşıyır. Hal-hazırda da ay adları şəxs adlarında işlənir. Məsələn, Nisan, Eylül, Ekim, Kasım. Türkmən dilində ay adları da rus dilindən gəlmiş, latın mənşəli adlarla adlandırılmışdır. 2002-ci ildə Türkmənistan Nazirlər Kabinetinin əmri ilə ay adları dəyişdirilib milli xüsusiyyət daşıyan adlarla əvəz olunsada, lakin sonralar yenidən latın mənşəli adlara qayıdılmışdır. Qaqauz dilində də ay adları müəyyən fərqlər nəzərə alınmazsa, digər türk dilləri ilə eynilik təşkil edir. Məsələn, yanvar ayına *büükay*; fevral ayına isə, əksinə, digər aylardan az gün olduğu üçün *qüüçük ay* və ya *qüüçük* deyilir.

¹ Atalay B. Divanü-Lügat-it-türk Tercümesi. I cild, 1972, s.51.

Fəsil adları. Azərbaycan dilində fəsil adları silsiləsi dördür: *yaz, yay, payız, qış*. Digər türk dillərində bu nominativ vahidlər nisbi fonetik fərqlərlə işlənir.

Fəsil adları sahəsində müəyyən təsnifatlar aparıb, onlar arasında müxtəlif semantik münasibətlərdən danışmaq mümkündür. Fəsil adları ilin isti və soyuq mövsümünə aid olan fəsilləri ifadə etməsinə görə iki sinif əmələ gətirir: 1) *yaz, yay*; 2) *payız, qış*. Həmin siniflər çərçivəsində fəsil adlarının semantik ardıcılığı tam müəyyəndir.

Bundan başqa, isti və soyuq mövsümlərə mənsub olan fəsil adları da öz aralarında semantik münasibətlərə görə bölünürlər. Həmin semantik münasibətlərin iki növü vardır: ardıcılıq və əkslik münasibətləri.

Ardıcılıq münasibəti isti və soyuq mövsümlərin sərhədində duran fəsillərin adları *yay* və *payız, qış* və *yaz* arasında özünü göstərir. Semantik əkslik münasibəti isə özünü *qış* sözü ilə *yay* və *yaz* sözləri arasında göstərir.

Türkmən dilində də fəsillər digər türk dilləri kimi adlanır. Lakin xalq arasında hər fəslin özünü də müəyyən hissələrə ayırırlar. “*Yaz*”, “*bahar*” adlanan fəsli xalq arasında *ilkbahar, ortabahar, sonbahar* olmaqla üç hissəyə bölürlər. Cəmi yeddi gün davam edən *ilkbahar* mart ayının 25-dən 31-ə kimi davam edir. *Ortabahar* aprelin 1-dən 31-ə, *sonbahar* isə mayın 1-dən iyun ayının 24-ə kimi davam edir. Türkmənlər *yay* fəslini isə dörd hissəyə bölürlər: *Ülgər* (6 gündür, 1 iyundan 7 iyuna kimi); *tərəzi* (iyul ayı, 31 gün); *quyruq* (24 gün olur, avqust və sentyabr ayları); *buhur* (12 gün, 12 sentyabrda 25 sentyabra kimi davam edir). *Payız* fəslini də üç hissəyə *ilkgüz* (7 gün: sentyabrın 23-dən sonuna qədər); *ortagüz* (31 gün, bütün oktyabr ayı) və *songüz* (53 gün, 2 noyabrda 24 dekabra qədər) hissələrinə bölürlər. *Qış* fəslini də xalq tərəfindən eynilə üç hissəyə bölünür: *qaraqış* (8 gün, dekabrın 23-dən sonuna kimi); *zəmbəri* (31 gün, bütün yanvar ayı); *zəmbəri yamacı* isə 52 gün - fevral ayından martın 24-ə qədər davam edir.

İl adları. Bu bölmədə oğuz qrupu türk dilləri üzrə il adlarının ortaq və fərqli xüsusiyyətləri verilmişdir.

Zaman adlarının törəmə tematik qrupları. Zaman adlarından törəmə tematik söz qrupları bunlardır: 1. Zaman bildirən təyinedici sifətlər: *builki, bildirki, bugünkü, dünənki* və s. Həmin sözlərin törədici əsaslarına xas olan məna münasibətləri bunlara da aiddir. Məsələn, müqayisə edək: *Dünənki* işinə görə sağ ol, *bugünkü* işinə görə cavab ver. *Builki* sərçə *bidirki* sərçəyə cıq-cıq öyrədir (məsəl); 2. Mövsümlə bağlı olan keyfiyyət

adları: *yazlıq, payızlıq, güzlük* (dan). Müqayisə edək: *yaylaq*; 3. Mövsümlə bağlı məkan adları: *yaylaq, qışlaq, yayla*, Mövsümlə, yaxud günün vaxtları ilə bağlı olan hərəkət adları: *yaylamaq, qışla, qışlamaq, gecələmək, axşamlamaq*. Yazıq səninlə *yaylayıb, qışlayanın* gününə! (İdiom).

Göründüyü kimi, zaman mənalı sözlərə il, fəsil, ay, həftə, gün və saatın hissələrinin adları aiddir. Bunları aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

1. Müddəti əsasən müəyyən olan zaman kəsiklərini bildirən leksik vahidlər;
2. Müddəti müəyyən olmayan zaman kəsiklərini bildirən leksik vahidlər.

Oğuz qrupu türk dillərində zaman leksikasına daxil olan sözlərdə çoxmənalılıq. Çoxmənalılıq cisim və hadisələr arasında assosiativ əlaqələrin müəyyənləşdirilməsi bazasında reallaşır. İntellektual səviyyə-sindən asılı olaraq hər bir fərd bu əlaqələrin müəyyən tərəflərini görür və onların nitqində ifadə olunur. Məsələn, oğuz qrupu türk dillərində *axşam* və *gecə* leksemləri sinonim məzmun daşıyır. Ancaq Azərbaycan və türkmən dillərində onlar məna incəliklərinə görə fərqlənirlər. Azərbaycan dilində *axşam*ın ardı *gecə*dir. *Axşam* leksemi “*axşam düşür*”, “*səhər-axşam*” modellərində daha çox məna incələnməsinə məruz qalır, “*gecənin/axşamın xeyrindən gündüzün şəri yaxşıdır*” kontekstində semantik cəhətdən eyni məzmunu yaxınlaşır və bir nominativ mənanın daşıyıcısına çevrilir. Türkmən dilində isə “*axşam*” sözü Azərbaycan dilindəki “*gecə*” leksemiə ekvivalentdir. Əgər Azərbaycan dilində Sabir *gecəsi*, yaradıcılıq *gecəsi* işlənirsə, yuxarıdakı izahımıza müvafiq olaraq türkmən dilində “*ədəbiyyat axşamı*”, “*axşamın xeyirli olsun*” ifadələri işlənir. Bu cəhətdən qaqauz dili ilə Azərbaycan dilindəki “*axşam*” sözlü semantik cəhətdən üst-üstə düşür: *avşam – avşam südü, avşam üstü, avşam ekmaa, avşam şkolası, avşam hayır olsun, avşam yamaa* (qaqauz). *Axşam* leksemi türk dilləri ailəsinin oğuz yarımqrupunda çoxmənalı söz kimi müxtəlif assosiasiyalar kontekstində işlənir. Əslində burada əsas məsələ assosiasiyaların özünəməxsusluğundadır.

Oğuz qrupu türk dillərində antonim məzmunlu zaman leksemləri. Antonimlər dilin leksik qatının müəyyən bir hissəsini təşkil edən dil vahidləridir. Həm nominativ, həm də mühüm üslubi imkanlara malik olan bu leksik vahidlər semantik cəhətdən çox rəngarəng məzmunu malikdir. Onların içərisində zaman leksikası xüsusi bir qat təşkil edir. Oğuz qrupu türk dilləri üzrə antonim məzmunlu zaman leksikasını izləmək onların ümumi cəhətlərini müəyyənləşdirməklə yanaşı, bəzi özünəməxsusluqlarını da üzə çıxarmağa imkan verir. Bu məsələlərə aydınlıq gətirmək üçün

faktlara müraciət edək: Azərbaycan dilində: *Gecə-gündüz, yay-qış, səhər-axşam, gec-tez, əvvəl-axır, qədim-müasir və s*; Türk dilində: *Gece-gündüz, ilkbahar-sonbahar, dün-yarın, sabah akşam*; Türkmən dilində: *Ağşam-gündüz, önki-sonkı, hazan-alabahar, gış-tomus*; Qaqauz dilində: *Avşam-sabaa, gija-gündüz, yaz-kış, başkı gün-bitki gün*.

Zaman anlayışı bildirən sözlərdə omonimlik. Leksik semantik sistemdə omonimlər ahəngdar təbiətə, semantik özünəməxsusluğa malikdir. Onlar həm leksemlərin daxili inkişafının nəticəsi, həm də təsadüfi oxşarlıq əsasında formalaşa bilərlər. Bunlardan bəzi leksemlərin semantik strukturunun inkişafı hesabına formalaşanlar dildə baş verən mürəkkəb prosesin nəticəsidir və bu xüsusiyyət hətta dillər ailəsi səviyyəsində müşahidə oluna bilər və deməli, universal səciyyəyə malikdir. Bu xüsusda “ay” leksemini Azərbaycan və türk dili kontekstində nəzərdən keçirək: *Azərbaycan dilində*: 1. *Ay* – planet, göy cisimlərindən biri; 2. *Ay* – ilin bölündüyü on iki hissədən biri; *Türk dilində*: *Recep* midir, Şaban mıdır bu *ay* ne? Seyrani; *Ay* var yılı besler, yıl var, *ayı* beslemez. Qeyd olunan nümunədə *Ay* planeti ilə onun təqvim nominasiyası arasında semantik bağlılıq var. İstər Azərbaycan, istərsə də müasir Türkiyə türkcəsində həmin omonimlərin nominativ formalaşması eyni yolla getmişdir.

Oğuz qrupu türk dillərində sinonimlik. Leksik-semantik söz qrupları içərisində sinonimlər xüsusi yer tuturlar. Prinsip etibarı ilə semantik cəhətdən yaxın olan sözləri əhatə etsə də, onların mütləq eyniliyindən söhbət gedə bilməz. Sinonimlər Azərbaycan dilində, xüsusən də onun bədii üslubunda da çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. A.A.Bragina haqlı olaraq yazır ki, “nitqin formasını qüsursuz etmək üçün sinonimlərə müraciət olunur. Fikir və hissələri mümkün olan dəqiqliklə ifadə etmək yaxud, əksinə, şüurlu surətdə gizlətmək üçün də sinonimlərə müraciət olunur.”¹

Zaman məzmunlu sözlərin söz yaradıcılığında iştirakı. Hər bir dildə yeni nominativ vahidlər iki yolla: həm dilin daxili resursları, həm də alınmalar hesabına meydana gəlir. Oğuz qrupu türk dillərində zaman məzmunlu sözlərin meydana gəlməsi və onların söz yaradıcılığında iştirakı dilin daxili ehtiyaclarının ödənilməsi zərurəti ilə bağlıdır.

¹ Брагина А.А., Ярцева В.Н. Синонимы в литературном языке. Москва, «Наука», 1986, с.124; Erdem M.Oğuz grubu türk lehçelerinde eş anlamlılık (sinonimy). http://turkolji.cu.edu.tr/CağdasTÜRKLEHÇELERİ/melek_erdem_oguz_grubu_turk_lehceleri_esanlamlilik.pdf; Eş ve yakın anlamlı kelimeler sözlüğü. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_esanlamlar.

Oğuz qrupu türk dillərində zaman məzmunlu sözlərdən morfoloji yolla yaranan isimlər. Zaman anlayışı bildirən sözlərdən bəziləri adlara, zaman məzmunlu sözlərə şəkilçi qoşularaq yaranır. Yəni zaman məzmunlu sözlərin bir qismi morfoloji üsulla yaranır. Bu şəkilçilərə bunları misal göstərmək olar: *-lıq; -sız; -çı+lıq; də+lik; -stan; -iyyət; -at; ət; -daş* və s.

“Zaman məzmunlu düzəltmə sifətlər” və “Oğuz qrupu türk dillərində düzəltmə zərflər” adlı yarımbaşlıqlarda şəkilçi morfemlərin bu xüsusdakı rolu türk dillərinin faktları əsasında şərh olunmuşdur.

Zaman anlayışı bildirən sözlərin sintaktik yolla ifadəsi. Sintaktik yolla söz yaradıcılığında ən azı iki leksem və yaxud da bir leksem, bir köməkçi söz iştirak edir. Onların bir qismi təkrarlar şəklində, bir qismi isə bir vurğu ilə deyilməklə mürəkkəb söz şəklində təzahür edir. Sintaktik yolla yaranan zaman mənalı sözləri belə qruplaşdırmaq olar: 1. İki sadə sözün təkrarı ilə əmələ gələn zaman mənalı sözlər; 2. Sözlərin arasına *-ba, -bə* şəkilçilərinin bitişdirilməsi ilə əmələ gələn zaman mənalı sözlər; 3. Müxtəlif mənalı sözlərin birləşməsi nəticəsində əmələ gələn zaman mənalı sözlər; 4. Hər iki tərəfi müxtəlif şəkilçilərlə formalaşan sözlərin birləşməsi nəticəsində əmələ gələn zaman mənalı sözlər; 5. Bir-birinə yaxın mənalı sözlərin birləşməsi nəticəsində düzələn zaman mənalı sözlər; 6. Bir-birinin antonimi olan sözlərin birləşməsi nəticəsində yaranan zaman mənalı sözlər.

Elmi tədqiqatın nəticələri dissertasiyanın “**Nəticə**” bölməsində ümumiləşdirilmişdir:

1. Leksik və qrammatik ifadə tərzinə malik olan zaman fəlsəfi kateqoriya kimi etnik düşüncə və mədəniyyətlə bağlıdır. Monoxron mədəniyyətə malik xalqlar öz işlərini zaman baxımından qabaqcadan planlaşdırmağa meyillidir. Polixron mədəniyyətdə isə işlər imkanlar toplusu kimi qavranılır, zaman baxımından ciddi ardıcılıq gözlənilmir. Türk xalqları polixron mədəniyyətə aiddir və zamana münasibətdə görüləcək iş daha çox qabarıqdır.
2. Digər dünya xalqlarından fərqli olaraq, türk düşüncəsində zaman arxadan gəlir və davam edir. Türklərlə tarixi əlaqələri olan yunanlar isə zamanı irəlidə görür və bu faktor bir çox yunan miflərinin əsasında dayanır.
3. Türk xalqlarının folklorunda, xüsusən oğuzlarda, “*ömür*”// dünya semantik paralelizminə rast gəlinir, *ömür* də zaman kimi axıcıdır. “*Kitabi-Dədə Qorqud*” dastanında vaxt, zaman, *ömür*, dünya konsepti ilə yanaşı, “*ömür*” konseptinə sinonim olan “*yaş*” konsepti də işlənir.

Zaman konsepti “Kitabi-Dədə Qorqud”da həm islamaqədərki, həm də islam düşüncəsindəki məqamları özündə xüsusi qat kimi qoruyub saxlayan dünyagörüşün təmsilçisidir; onlar bir-birini inkar etmir, vahid dünyagörüş kimi bir-birinə çulğlaşmışdır. Zaman konsepti oğuz qrupu türk dillərində “vaxt”, “dünya” “ömür”, “yaş” məfhumları ilə ifadə olunduğu kimi qədim türkdə “og”, “oğur” leksemləri ilə verilmişdir.

4. Bəzi türk xalqları Avropa təqvim sisteminə keçsə də , öz iqtisadi təqvimini iqtisadi mədəniyyətin ifadəçisi kimi qoruyub saxlamışlar. Əslində, həmin iqtisadi təqvim xalqın içərisinə cəkilmiş və onların folklorunda, düşüncə sistemində xüsusi yer almışdır. Türklərdə xalq təqvimi tamlığı ilə qorunub saxlanmışdır.
5. Zamanın aylar üzrə bölümündə onların hansı məhsulun iqtisadi mədəniyyətində önəm daşması da özünə yer almışdır. Məsələn: şarap (oktyabr) – Axısqa türkləri; sünbül (avqust) – uygur və s. Azərbaycan ərazisində məşğuliyyət sahəsindən asılı olaraq “sünbül baş atanda” (əkinçilik); “qora bişirən ayında” (üzümçülük); “biçin vaxtı” (əkinçilik); “çəltik biçiləndə” (taxılçılıq); “yağışlar düşəndə// istilər düşəndə” (əkinçilik-maldarlıq) və s. kimi söz birləşmələri məzmunca ilin müəyyən vaxtına işarə edir. Əksərən də belə tərkiblər hərəkəti zamana görə tamamlayan feili bağlamalar və feili sifətlərlə ifadə olunur. Oğuz qrupu türk dillərində zaman ümumi türk dillərində olduğu kimi, əsasən, iki xüsusiyyəti ilə səciyyəvidir.
6. Oğuz qrupu türk dillərinin leksikasını nəzərdən keçirdikdə bu qrupa daxil olan hər bir dilin zaman leksikası üzrə ümumi cəhətləri ilə yanaşı, özünəməxsus cəhətlərini də görmək mümkündür. Özünəməxsusluq, adətən, türk dillərinin zaman leksikasına aid olan sözlərin qrammatik əlamətləri ilə yanaşı, həm də semantik xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.
7. Zaman leksikası dilin lüğət tərkibinin çox az bir hissəsini əhatə etsə də, ünsiyyət prosesində insanların tez-tez müraciət etdiyi, onsuz ötürmədiyi dil vahidləridir. Onların bir qismi zaman məzmunlu isimləri, bir qismi isə zaman zərflərini əhatə edir. Mahiyyət etibarı ilə zaman leksikasına daxil olan zaman zərfləri ilə zaman məzmunlu isimlər arasında genetik yaxınlıq vardır.
8. Oğuz qrupu türk dillərində zaman leksikasının il, fəsil, ay, həftə, gün və saatın hissələrinə görə bölgüsü daha məqsədəuyğundur. Məzmununa görə həmin leksemləri belə qruplaşdırmaq olar: a) müddəti əsasən

müəyyən olan zaman kəsiklərini bildirən leksik vahidlər; b) müddəti müəyyən olmayan zaman kəsiklərini bildirən leksik vahidlər.

9. Oğuz qrupu türk dillərində zaman leksikasına aid sözləri derivatoloji cəhətdən leksik, morfoloji və sintaktik yolla səciyyələndirmək olar.

Dissertasiyanın əsas müddəaları aşağıdakı məqalə və tezislərdə əks olunmuşdur.

1. Oğuz qrupu türk dillərində zaman mənalı sözlərin təsnifatına dair (ümumi qeydlər). AMEA, İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, “Tədqiqatlar” – 2007, №3, səh.176 – 182.
2. Zamanın fəlsəfi və linqvistik anlamı. BSU, Humanitar Elmlərin Öyrənilməsinin Aktual Problemləri, Mütərcim, № 6, Bakı – 2010 s.42-51
3. Zamanın linqvokulturoloji anlamı. ADU, “Elmi xəbərlər”, №1, Bakı – 2011. səh.132 – 139.
4. Azərbaycan dilində bəzi zaman mənalı sözlərin milli mənsubiyyəti və yaranma tarixinə bir nəzər. A.Zamanovun 100 illik yubileyinə həsr olunmuş “Müasir Azərbaycan filologiyası: axtarışlar, problemlər, perspektivlər” Respublika elmi konfransının materialları (14-15 noyabr 2011-ci il). Bakı - “Elm və təhsil” -2011, səh. 667-669.
5. Gazi Bürhaneddinin dilində Zaman anlamlı kelimələrin sözcüksel-anlamsal təhlili (Oğuz qrupu türk dilləri üzərinə). 2. Uluslararası Türk dili və Edebiyyatı sempozyumu (Dil və üslup inqememeleri). 19-21 ekim 2011 bildirileri, 2 cilt. İsparta 2012, seh. 643-649.
6. Календарь двенадцати животных в тюркских языках. Перспективы науки. № 6[33] Тамбов-2012., стр.72-77.
7. Многозначность в словах со значением времени в огузской группе тюркских языков. – Наука и бизнес: пути развития – Москва, 2014, №5 (35), s.58-61.
8. Azərbaycan dilində ay adları. Azərbaycan xalqının Ümummillii lideri H.Əliyevin anadan olmasının 91-ci ildönümünə həsr olunmuş Gənc Tədqiqatçılarının II Beynəlxalq elmi konfransının materialları. Bakı, Qafqaz Universiteti, 18-19 aprel 2014, səh.191-192.
9. Oğuz qrupu türk dillərində ay, fəsil və il adları. Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. Ümummillii lider H.Əliyevin anadan olmasının 91-ci ildönümünə həsr olunmuş V Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, BSU, 05-07 may 2014-cü il, səh.328-331.

10. Structural semantic characteristics of time notion words in Mahmud Kashgari's "Divani lugat it Turk" – "Austrian Journal of Humanities and Social Sciences, «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. Vienna, 2015. (çapdadır).

G.Ismikhanova

**TIME NOTION WORDS IN OGUZ GROUP
OF TURKIC LANGUAGES**

SUMMARY

This research is on time lexicon in oguz group of turkic languages. The research thesis consists of an introduction, 2 chapters and conclusion.

The introduction captures actuality of the topic, its scientific novelty, practical importance, the claims subject to defense and other topics.

The first chapter called “Time concept, its ethnolinguistic and linguistic analysis in oguz group of turkic languages” analyzes the abovementioned topic under eight headings. The chapter explores general time concept in turk languages, ethnolinguistic analysis of month names and national calendars in oguz group of turkic languages, peculiarities and semantic groups of time lexicon, as well as semantic characteristics of time meaning words in M.Kashgari’s “Divanü-lügat-it-türk” and other topics.

The second chapter called “Semantic and structural system of time lexicon in oguz group of turkic languages” analyzes such issues as semantic structure of time nouns in oguz group of turkic languages, their derived topic groups, polysemantism, homonymity, antonymy and synonymy of time lexicon words, word formation and others.

“Conclusion” part of the thesis summarizes results of scientific research.

**СЛОВА, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ПОНЯТИЕ ВРЕМЕНИ
В ТЮРКСКИХ ЯЗЫКАХ**

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена исследованию лексики с временной семантикой в огузской группе тюркских языков. Исследовательская работа состоит из введения, двух глав и заключения.

Во введении говорится об актуальности, научной новизны, практической значимости темы, о гипотезах, предъявляемых к защите и т.д.

Первая глава называется «Концепт времени и его этнолингвистический и лингвистический анализ в огузской группе тюркских языков». Первая глава состоит из восьми подглав. Здесь дается представление о концепте времени в тюркских языках, к этнолингвистическому анализу привлекаются названия месяцев и народные календари, специфические особенности и семантические группы лексики с временной семантикой, а так же семантические особенности слов с семантикой времени в произведении М.Кашгари «Дивани Лугат ат-турк» и другие вопросы.

Вторая глава диссертации называется «Семантическая и структурная система лексики с временной семантикой в огузской группе тюркских языков». Здесь находят свое отражение такие вопросы, как семантическая структура названий времени, их производные тематические группы, многозначность, омонимия, антонимия и синонимия в словах с семантикой времени, словообразование и т.д.

В заключении диссертации обобщаются выводы, полученные в результате анализа данных вопросов.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ им. И.НАСИМИ**

На правах рукописи

ГЮЛЬХАНУМ ТОФИК КЫЗЫ ИСМИХАНОВА

**СЛОВА, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ПОНЯТИЕ ВРЕМЕНИ В
ТЮРКСКИХ ЯЗЫКАХ**

5710.10 – Тюркские языки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

Диссертации на соискание научной степени доктора
философии по филологии

БАКУ – 2015